

УДК 343.14

Н. С. Трофименко, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного і господарського права,
Державного ВНЗ “Національний гірничий
університет”

ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ)

Визначено фактори, які впливають на якість проведення судових експертиз, чинники, що ускладнюють організацію роботи експертів, запропоновано рекомендації для покращання роботи експертів.

Определены факторы, влияющие на качество проведения судебных экспертиз, недостатки, которые затрудняют организацию работы экспертов, предложены рекомендации, направленные на улучшение организации работы экспертов.

The factors influence the quality of the implementing of the judicial expertise's. Analysis of process has highlighted a number of shortcomings that impede the organization of work of experts. Provide practical recommendations aimed at improving the organization of work of experts.

Ключові слова. Судова експертиза, експерт, спеціаліст, експертна практика.

Вступ. Судова експертологія посіла провідне місце в системі галузей науки, про що свідчить великий масив наукових досліджень, а також уведення її до навчальних програм як обов'язкової дисципліни для студента-юриста. Серед наукових досліджень у цій сфері можна виокремити праці таких вчених, як Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, О. М. Бандурко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова та ін.

Зараз можна виділити два основних напрямки розвитку судової експертизи: диференціацію та інтеграцію спеціальних знань. Наслідком диференціації є розвиток спеціалізованих дисциплін, кожна з яких має власну сферу дослідження. Диференціація судової експертизи найкраще спостерігається під час класифікації за класами, родами, видами, підвидами експертних спеціальностей.

В останні роки публікується все більше праць, присвячених удосконаленню процесуального законодавства щодо питань призначення та проведення судової експертизи, її організації, засад роботи експертів [1, 127; 2, 3–4].

Постановка завдання. Мета цієї публікації – виявлення чинників, важливих для вирішення питань про призначення судових експертиз, деяких організаційних аспектів, що впливають на якість проведення експертних досліджень, а також на основі узагальнення експертної практики автора, яка проводилася в Дніпропетровському науково-дослідному інституті судових експертиз, вироблення деяких рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства.

Результати дослідження. Узагальнення практики свідчить про наявні проблеми у призначенні та проведенні експертних досліджень, що значно впливає на строки їх проведення, якість та організацію праці експертів у цілому.

Аналіз матеріалів, які повернено без виконання досліджень, показує різні причини, головні з них такі: несплата вартості експертизи, неповнота, непридатність об'єктів дослідження або їх неперед'явлення для дослідження. Решта причин стосується постановки питань експертизи, а саме: питання за межами компетенції експертів.

© Н. С. Трофименко, 2013

Згідно зі ст. 15 Закону України “Про судову експертизу” науково-дослідні установи судових експертиз проводять наукові розробки з питань організації та виконання судових експертиз за рахунок державного бюджету України.

Судові експертизи виконуються державними спеціалізованими установами у кримінальних провадженнях за дорученням слідчого, прокурора, суду та у справах про адміністративні правопорушення і сплачуються за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного бюджету України.

Проведення судових експертиз, обстежень і досліджень судово-медичними та судово-психіатричними установами здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Виконання судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника сплачується за рахунок замовника [3].

Збільшення кількості експертиз пояснюється розширенням сфери криміналістичних досліджень у галузі почеркознавчої та технічної експертизи документів, а також збільшенням судово-економічних досліджень. Треба зазначити, що Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз визначено як провідну установу у сфері судово-економічних досліджень.

Для зменшення строків виконання експертиз залучаються експерти, які працюють за цивільно-правовими угодами.

Експертна практика виявила проблему обґрунтованості призначення повторних експертиз. Стало зрозуміло, що для призначення повторної експертизи необхідна детальна мотивація.

Під час призначення комплексних експертиз слідчі та суди в постановках та ухвалах не завжди чітко визначають, де потрібна комплексна експертиза, а де – комісійна експертиза. Часто має місце необґрунтоване призначення комісійних експертиз у справах, які не потребують комісійного дослідження. Проведення комплексних експертиз комісією експертів організовується у випадках, коли з метою всебічного дослідження обставин кримінальної, цивільної, адміністративної або господарської справи потрібно залучити двох або більше експертів, що володіють різними спеціальними знаннями, для формулювання спільного висновку на основі узагальнення й оцінки результатів проведених ними досліджень. При цьому в постанові чи ухвалі суду про призначення комплексної експертизи потрібно зазначити обставини справи, які мають значення для проведення комплексної експертизи, підстави для її призначення тощо.

Деякі проблеми виникали у разі призначення почеркознавчих експертиз, коли для дослідження подавалась копія, а не оригінал документа або об'єктом дослідження виступав підпис особи. Як показує експертна практика, більшість таких досліджень потребує комплексного вирішення питань. Треба спочатку визначити, яким чином виконано підпис (ксерокс, кліше, рукопис, факсиміле), а це завдання технічної експертизи документів. І лише після цього можна ставити питання, ким виконано цей підпис, тобто призначити почеркознавче дослідження. У таких випадках слід призначити комплексну експертизу.

Не завжди простежується чітке уявлення щодо предмета експертного дослідження, тому в постановках і ухвалах часто ставляться питання, які виходять за межі компетенції експерта, питання дублюються, порядок питань суперечить логіці дослідження, буває некоректна постановка питань, що значно ускладнює роботу експертів.

Часто не подається перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, в тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів. Якщо дослідження пов'язане з пошкодженням чи знищенням об'єктів експертизи, то має бути дозвіл на використання руйнівних методів або заборона на їх застосування.

До інституту часто направляються об'єкти, щодо яких неможливо провести дослідження. Так, ухвалою районного суду було призначено технічну експертизу реквізитів документа, а на дослідження доставлено копію договору, укладеного між громадянами. Ставилось питання, яким шляхом (наприклад, монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки) виготовлено цю копію. Але за копією неможливо встановити, чи відбувся монтаж.

Ухвалою районного суду було призначено судово-почеркознавчу експертизу для визначення автора підпису в договорі дарування, але оригінал документа мав надати приватний нотаріус, що змусило експертів писати клопотання, а це вплинуло на строки проведення експертизи.

Суду в процесі слухання справи сторони зобов'язані подати документи, які з матеріалами справи направляються в експертну установу. Часто в ухвалах судів не зазначаються аркуші справи, де містяться зразки почерку, підписів, які до того ж повинні бути завірені суддею. Оскільки експертові забороняється за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, а надіслані документи не відповідали вимогам, то провести експертне дослідження було неможливо.

Багато проблем виникає у разі призначення автотехнічних та автотоварознавчих експертиз. Аналіз експертної практики свідчить, що, призначаючи експертизи, слідчі й судді не завжди виконують вимоги процесуального законодавства в частині обґрунтування постанов та ухвал.

При цьому не береться до уваги Постанова № 14 Пленуму Верховного суду України від 23 грудня 2005 р. "Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті" з подальшими змінами та доповненнями, в п. 19 якої вказується на необхідність суду у відповідній ухвалі (постанові) навести потрібні експертні вихідні дані, що ґрунтуються на матеріалах справи. За наявності в них різних даних щодо обставин події суд доручає експертові дати висновок стосовно кожного з варіантів окремо [4].

Невиконання цих вимог призводить до того, що справи надходять на експертне дослідження з відсутніми вихідними даними, що унеможливає відповідь експерта на питання.

Причиною неможливості надання висновку в разі проведення автотоварознавчих експертиз є неперед'явлення транспортного засобу (ТЗ). Початковий етап для дослідження пошкодженого транспортного засобу – це технічний огляд, який дає можливість визначити ідентифікаційні дані ТЗ, що використовуються як вихідні дані для визначення матеріального збитку, котрий визначається як вартість відновлювального ремонту. Якщо ж на момент технічного огляду ТЗ відновлений повністю або частково, то калькуляція відновлювального ремонту не складається, а дається повідомлення про неможливість проведення дослідження. Водночас калькуляція відновлювального ремонту може складатися без огляду ТЗ, тільки за документами, в яких визначено обсяги ремонтних робіт з відновлення ТЗ або характер його пошкоджень.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що більшість питань, на які немає відповідей експертів, не відповідають предметові експертного дослідження, виходять за межі компетенції експерта.

Так, постановою слідчого міжрайонної природоохоронної прокуратури призначено судово-будівельну експертизу. Експертам разом із іншими спеціалістами пропонувалося вирішити шляхом розкопування ґрунту, чи мав місце факт пошкодження комунікацій, водопровідних мереж та каналізації. Безумовно, що ці питання виходять за межі компетенції експерта, бо саме в процесі розслідування справи повинно бути встановлено факт пошкодження.

Постановою старшого слідчого прокуратури призначено судово-економічну експертизу, поставлено такі питання: чи правильні методи використовували спеціалісти контрольного органу під час ревізії фінансово-господарської діяльності одного з комунальних підприємств області, за результатом якої складено акт; чи були використані цими спеціалістами всі необхідні методи та прийоми дослідження даних бухгалтерського обліку; хто з посадових осіб підприємства зобов'язаний забезпечити виконання вимог нормативних актів та які саме нормативні акти вони порушили. Як бачимо, всі ці питання виходять за межі компетенції експерта і передбачають проведення оцінки дій посадових осіб, що є компетенцією саме слідчих органів.

І таких прикладів, коли ставиться питання щодо вини тієї чи іншої особи, оцінки дій посадових осіб, оцінки характеристики стану речей та ситуацій, яким потрібно дати саме юридичну оцінку, можна навести багато.

Процесуальне законодавство дає можливість запросити спеціаліста для дачі пояснень та консультацій, особливо це може мати велике значення під час вирішення питань про відібрання зразків, витребування необхідних документів.

Вважаємо, що потрібно закріпити обов'язкову присутність спеціаліста-автотехніка при огляді місця дорожньо-транспортної пригоди, особливо коли мають місце тяжкі наслідки (смерть людини, тяжкі тілесні ушкодження). Аналіз експертної практики свідчить, що протоколи огляду місця ДТП, схеми до цих протоколів повинні максимально відображати всі параметри ДТП, які становлять поняття вихідних даних. Часто відсутність тих чи інших параметрів не дає експертові можливості відповісти на ряд питань, поставлених у завданні на експертизу.

Обов'язкова присутність спеціаліста-автотехніка при огляді місця ДТП обумовлена ще й тим, що подія ДТП відбувається за кілька секунд. Обставини ДТП не можуть зберігатися довго (необхідно збільшити проїзну частину, сліди швидко знищить проїжджаючий транспорт або атмосферний вплив). Можуть мати місце спроби навмисного внесення деякими особами змін у дорожню ситуацію. Це потребує своєчасного виїзду на місце події, ретельного і кваліфікованого його огляду та закріплення результатів огляду в документах. За аналогією з виїздом оперативної групи у зв'язку зі скоєнням вбивства чи виявленням мертвої людини, коли в обов'язковому порядку до оперативної групи входить спеціаліст-медик, а у разі ДТП із тяжкими наслідками – спеціаліст-автотехнік.

Це стосується й огляду транспортних засобів та участі спеціаліста й в інших слідчих діях (відтворенні обставин події), з'ясовуються вихідні дані. Аналіз усіх одержаних фактів дає можливість слідчому чи судді правильно виявити ряд аспектів для експертного дослідження: момент виникнення перешкоди чи небезпеки для руху, стан покриття дороги, траєкторію руху транспортних засобів, пішохода, фіксацію слідів та предметів на місці ДТП від транспортних засобів, їх розташування, орієнтацію, розміри.

Враховуючи вищевказане, потребує змін і законодавство. Пропонуємо внести зміни до ст. 237 нового КПК України, де зазначити обов'язковий порядок участі спеціаліста-автотехніка під час огляду місця ДТП з тяжкими наслідками. Для цього статтю потрібно доповнити частиною 8 такого змісту: "Для огляду місця дорожньо-транспортної події з тяжкими наслідками слідчий, прокурор залучають спеціаліста-автотехніка".

У зв'язку з цим пропонуємо переглянути обов'язки експертів-автотехніків НЕКЦ МВС України і спрямувати їх в основному на виконання оперативного огляду місця дорожньо-транспортної пригоди й ретельного та кваліфікованого закріплення результатів огляду в документах, а їх навантаження щодо проведення експертиз частково передати експертам-автотехнікам НДІ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Допомога спеціаліста необхідна й під час формулювання питань на вирішення авто-технічної експертизи. У постановках слідчих та ухвалах судів часто ставляться питання поза межами компетенції експертів: визначення вини водіїв, порушення водіями Правил дорожнього руху, встановлення причинного зв'язку між діями водія та наслідками аварії (матеріальна шкода, смерть пішохода), оцінка дій пішохода тощо, вирішення яких становить прерогативу слідчого та судді на основі оцінки сукупності доказів, у тому числі висновку експерта-автотехніка. Такі питання можуть бути в постанові слідчих, за якими проводилися повторні судово-автотехнічні експертизи, а це, як правило, буває у разі дорожньо-транспортних пригод з тяжкими наслідками.

Існує ряд проблем у сфері організації самих досліджень, правильного визначення предмета експертизи, її різновиду, збирання необхідних матеріалів, документів тощо. Так, постановою старшого слідчого прокуратури було призначено судово-економічну експертизу в кримінальній справі за фактом зловживання службовим становищем та перевищення службових повноважень посадовими особами одного з комунальних підприємств області. З матеріалів справи видно, що об'єктом експертного дослідження виступають результати фінансово-господарської діяльності чотирьох підрозділів цього підприємства, які розташовані в різних місцях області. Експертові було поставлено аж 63 питання. Для проведення дослідження експерт заявив клопотання про надання документів з обласного комунального підприємства, а також окремо з підрозділів, загальна кількість документів перевищувала 300 одиниць.

Таку кількість документів йому не надали. Згідно з Інструкцією про призначення і проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. з подальшими змінами, експерт зобов'язаний повідомити в письмовій формі особу або орган, що призначив експертизу, про неможливість її проведення, якщо надані матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не надійшли (п. 2.1.3). Якщо експерт порушив клопотання про надання додаткових матеріалів, але протягом місяця не отримав відповіді, він письмово повідомляє особу або орган, що призначив експертизу, про неможливість надання висновку (п. 4.8) [5].

Безумовно, в подібній ситуації можна організувати збирання документів від кожного підрозділу окремо, тоді б доцільно було призначити кілька експертиз із розмежуванням питань щодо кожного підрозділу та епізоду. Тоді було б знято проблему з такою кількістю питань, робота слідчого та експертне дослідження мали б більш організований, цілеспрямований характер, а головне – результативний.

Аналіз експертної практики свідчить ще про одну проблему, яка лежить у процесуальній площині. Якщо слідчий складає постанову та надсилає матеріали справи російською мовою, а експертне дослідження складається українською мовою, то експерт виходить за межі своїх повноважень, виконуючи функції перекладача, адже у своєму висновку він повинен згідно з вимогами процесуального законодавства викласти вихідні дані, питання слідчого, отже, все це він перекладає самотужки з матеріалів справи та постанови слідчого. Тому якщо справа розслідується і документи складаються російською мовою, то експерт повинен дати висновок теж російською. В іншому випадку надіслані матеріали повинні бути належним чином перекладені і тільки в такому вигляді вони можуть надаватися експертові для дослідження.

Згідно з чинним законодавством, якщо експерт і буде виступати в ролі перекладача, то тільки за наявності освіти та з попередженням про кримінальну відповідальність за свідомо неправдивий переклад. Таке положення відповідало б вимогам ст. 29 КПК України, і не порушувало б права на захист осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності [6].

Висновки. Таким чином, аналіз експертної практики свідчить про низку чинників, які впливають на якість експертних досліджень, строки виконання експертиз. Якщо слідчі та суди враховуватимуть ці чинники під час призначення експертизи, підготовки матеріалів для експертного дослідження, то це може значно скоротити повернення матеріалів без виконання, кількість клопотань про надання документів, покращити організацію роботи експертів, а в остаточному підсумку захистити права громадян та сприяти виконанню завдань правосуддя в цілому.

Саме узагальнення експертної та судової практики застосування судами процесуального законодавства під час призначення експертизи може сприяти розробці положень, спрямованих на вдосконалення процесуального законодавства, а також на визначення напрямків наукової та методичної роботи в цій сфері.

Література

1. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Романюк Богдан Васильович. – К., 2002. – 222 с.
2. Притика Ю. Д. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі Міністерства юстиції України на 2010 рік / Ю. Д. Притика // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : зб. матер. засід. круглого столу, присвяч. 10-річчю створення Севастоп. відділення Харків. наук.-досл. ін-ту суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. – Севастополь, 10–11 черв. 2011 р. – Х. : ХНДІСЕ, 2010. – 252 с.
3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. за № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
4. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного суду України від 23.12.2005 р. за № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-059>.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 за № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року за № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12. – Ст. 88.